

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

A száműzetés apoteózisa

„Ex Turtia nulla redemptio!” – Törökországból nincs visszatérés! – írta rá az irgalmatlan szentenciát matróna királynőnk, Mária Terézia a Rodostóban egyedül maradt, utolsó száműzött Zágoni Mikes Kelemen kegyelmi kérésére. S mégis a vezérlő fejedelem apródja, majd kamarása gondoskodott arról, hogy a száműzetés kegyetlen állapota, annak alakjai és eseményei megdicsőüljenek a *Leveleskönyvben*, ő teremtette újjá a Rodostóban kialakult mikrovilágot, ő találta ki a magyar novella ősfarmáját, az irodalmi levelet, amely akkor divatos volt, s alkalmas arra, hogy a művészi igazságszolgáltatás megvalósuljon. Rákóczi Ferenc nevét kiejteni sem volt szabad a Habsburg Birodalomban, még a kurucok kedves hangszerét, a tárogatót is elégették, de Mikes olyan magasságba emelte az igazságot, ahová nem ért fel a földi szenny.

S hogy a világirodalom milyen széles országútján indult el a mi kedves rodostói csillagnézőnk, álljon itt egy Dosztojevszkij-vallomás 1862-ből. A nagy orosz klasszikus éppen egy másik száműzöttről, Victor Hugóról elmélkedik: „Ez keresztényi és fölöttebb erkölcsös eszme. Tétele: a körülmények, a századok tespedése és a társadalmi előítéletek súlya alatt igazságtalanul eltiport, elbukott ember újjáélesztése, életjogaiba való visszaállítása. Ez az eszme: a társadalom megalázott és mindenki által megtagadott páriáinak igazolása.”

Egyik nagy száműzött nyilatkozik a másik nagy száműzöttről. A száműzetés allegorikus méretűvé nőtt színhelyéről, Szibériából tért vissza Dosztojevszkij, Victor Hugo pedig huszonegy évet töltött Jersey, illetve Guernsey szigetén száműzetésben.

Ez nem változott a századok sodrában. Az a nemzedék, amelyikhez Oláh János tartozik (1942-ben született), meghatározó, megrázó és felszabadító élményként olvasta 1962-ben (akkor jelent meg magyarul) Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1957) című művét.

Nem ok nélkül álmodtak a Kilencek az *Elérhetetlen földről*.

Elhangzott az Írott Szó Alapítvány *Történelmi emlékezet, szociográfia és fikció a mai magyar prózában* című konferencián, 2013. szeptember 21-én.

Hétpecsétetes zár alatt őrizték akkor Szovjet-Oroszországban a nagy titkot, a kényszermunkahelyekre, megsemmisítő légerekbe száműzött politikai foglyok sorsát. Ezt a szelencét pattintotta fel Szolzsenyicin, kihasználva a pillanatnyi enyhülést, hogy aztán 1974-ben megfosszák állampolgárságtól, elkobozzák Gulág-kéziratát, s kitoloncolják az országból.

Oláh János is kinyitotta a szelek zsákját. Más korban, más történelmi körülmények között, de kinyitotta. Látszólagos, illetve viszonylagos szabadságban cselekedte ezt, és nem a cenzorokkal, nem a kultúrduktátorokkal vívta meg a harcát, hanem a poszt-kommunisták által szándékosan gerjesztett vagy spontánul terjedő *feledés* ellen.

A fent idézett dosztojevszkiji vallomás lehetne az igazi író egyik célja, fő feladata. Az apoteózis. A megdicsőülés. Az eltiport, a megalázott, a megtagadott ember fölemelése.

Erről szól Oláh János könyve. Eljárásának titka, különös volta az, hogy nem teremtett hőrozsokat. Az ötvenes-hatvanas években elpusztított legéletpesebb osztály, a parasztság alakjai a novellafüzében közrendű emberek, nagyságukat inkább az ellenfeleik, a városról a lenézett faluba delegált lump párttitkárok, korrupt tanácselnökök, basáskodó őrsparancsnokok talmisága biztosítja. Swift halhatatlan művében Gulliver is ember nagyságú lény, csak a liliputiakhoz viszonyítva óriás.

Nincs száműzött történet száműzött személyek, életterükből kiebrudalt emberek nélkül. Oláh János képzeletbeli színterén, az Örvényes partján, Avaskér faluban, Varasd kisvárosban minden és mindenki elmozdult a helyéről. Kibicsaklik a tér és az idő: a németajkúakat kitelepítik, száműzik, helyükbe telepések ömlenek be, a fővárosból gyorstalpalásos agitátorok és agitkák (Oláh neologizmusa!) érkeznek, az iskolában – büntetésből – ideológiailag megbízhatatlan professzorok tanítanak, tanácselnöki székbe, téeszelnöki funkcióba, rendőrkisegítői állásba a dologkerülő lumpokat nevez ki az új hatalom, így, ezzel a negatív szelekcióval indul meg a pusztító háború után az élet a magyar faluban, amelyet diadalmasnak, sikeresnek, verőfényesnek kiált ki a szakadatlan harsogású propaganda.

A gazdák ellen szervezkedik ez a siserahad. Azok ellen, akik ellágyuló, mégis szenvedélyes szeretettel gondozzák állataikat, nevelnek fel egy bárányt, kicsikót, vagy éppen azzal együtt nőnek fel, mint

Gajzágó (*Nincs Isten*), akik két kezükkel, becsületes munkával szereztek birtokukat, házukat, mint András gazda (*Hajnaltól estélig*), vagy akik mintaszerű gazdálkodással és tiszta, erkölcsös élettel szereztek tekintélyt a falu előtt, mint Savoó Gáspár (*Az intéző háza*).

Ez a szembenállás kölcsönzi a novellafüzer drámaiságát. Szomorú és lehangoló, hogy ebben a drámai küzdelemben a jónak, az értékesnek pusztulnia kell, s győz a talmiság, a csökkent eszmeiség, a morál nélküli gátlástalanság, a hatalmi téboly.

Ezt ilyen egzakt módon, ilyen objektív elfogulatlansággal kevesen mondták ki az irodalomban.

Közismert a Rákosi-rendszer módszere. Lesöpörték a padlásokat. Vagyis a hadi, a katonai rekvirálásoknál durvábban fosztották ki a parasztokat. Oláh János novellafüzeré a következő lépésről, a kolhozosításról szól. Az elkobzott gabonát újratermeli a dolgozó kéz, ezzel még nem érte el célját a párt diktatúra, gyökerestül kellett kitépni az életet az Örvényes partján. Vagyis Magyarországon.

A belépési nyilatkozat kikényszerítése egész Kelet-Európában a legdrámaibb élethelyzet a háború után. Olyan volt ez, mint a tűzpróba a középkorban; tüzes vasat nyomtak az áldozat markába, mondván: ha igaz a hite, nem égeti meg.

Alig lehet összeszámlálni, milyen rafinált eszközökkel kínozták a senkiháziakat a munkában felnőtté érett, komoly, súlyos szavú gazdákat. Oláh János csak néhányat gyűjtött össze, de a párt agitátorai s a rendőrség a kínzás, a szadizmus minden válfaját kipróbálták, alkalmazták: verés, kikötés, alvásmegvonás, állandó zaklatás, fegyverrejtegetés hamis vádja, égetés, fenyegetőzés, börtön, koncepció per, feleség, felnőtt lány megrontása, zsarolás, alkohol, éheztetés, karikatúrák, gúnyrajzok, szennyiratok a helyi újságban vagy faliújságon, katonai behívók és így tovább.

Az igazmondás kimagasló írása a *Nincs Isten* novella.

Ifjabb Gajzágó szenvedélyesen szereti az állatait. Az ő életében még egyben volt a természet: erdő, mező, fű, fa, föld, család, istálló, ól, szénapajta, szérűskert, gyermekkori kedves emléke a Mici bárány, Mirza, a kiscsikó, és a saját kezűleg készített játékok, a bodzafapuska, a kórémuzsika, a csutkakatonák, a nádparipa, a fűzfasíp.

Ezt az egységes, gazdag, szép világot akarják most szétverni, darabokra szaggatni. Az agitátorok hada zúdul rá, de ő ellenáll: „tisztában volt vele, nem

magáért kell helytállnia, nem is csupán a családjáért, jelképesen talán az egész falu becsületéért”.

Az immorális tanácselnök, Tarkó irodájába rendelik, ott kínozzák, de a dráma a háttérben zajlik. Létra Jóska párttitkár, Balhás-Gaál Jani, a fullajtára, Kiss Béla, a rendőrkisegítő (visszatérő figurák) és két cigánylegény ezalatt szétverik, világgá kergetik Gajzágó gazda állatait. Ez volt az Achilles-sarok, emiatt omlik össze lelkileg egy nagyszerű ember. A tanácselnök hamis esküje közönséges bohózat, de Gajzágó rémisztő cselekedete megrázó tragédia. A falu határában álló hatalmas Krisztus-kereszt dönti ki fejszével, tagadván az Istent. Arany János szőlősgazdája meredezik fel újból irodalmunkban: „No hát, no! ... én uram isten! / Csak rajta! Hadd lám: mire megyünk ketten!” Az ember és az Úr. Ember és Krisztus. Krisztus, az Emberfia az élet és a halál határmezsgyéjén. Gajzágóra, az emberre zuhanó Krisztus-kereszt egy addig szilárdnak hitt világ összeomlásának megrázó szimbóluma.

Történelmi tudatunk, emlékezetünk a kommunizmusról még mindig hamis. Még mindig vannak romantikus illúziók. A *Körhinta*, világhírű filmünk is azt a gondolatot konzerválta, hogy a bolsevisták a közössel, a kolhozossal jó világot teremtettek, így hát joggal zúzták szét a régit, az elavultat, a reakciósat. Oláh János *Száműzött történetek* című novellafüzerének nagy értéke és érdeme – irodalmi, esztétikai értékeken túl – éppen az, hogy irgalmatlanul kiirt minden illúziót. Az olvasónak semmilyen kétsége nem marad afelől, hogy a Szovjetunióból importált, fegyverek erejével ránk erőszakolt rendszer, a bolsevizmus éppen olyan embertelen és népellenes volt, mint a barna veszedelem. A *Katonák* című írásában a német hadfiak magukkal viszik a horogkeresztes játéktankot, az orosz katonák, miután kifosztják a portát, itt hagyják a vörös csillagos játéktankot. Egyenes, egyértelmű a jelképes beszéd. Lidérces álmoképek gyötörnek mindnyájunkat még ma is, ha a szovjet tankokra gondolunk.

„Siheder korában – írja Oláh János *Foggal, körömmel* című novellájában –, amikor először szántani ment, szinte megrészegült, ahogy az eke belehasított a földbe, és könnyörtelenül és frissen kidobta az első barázdát.”

Aki tapasztalta, tudja, milyen részegítő érzés, mekkora mámor beszívni a friss szántóföld illatát, ha az a mi tulajdonunk. Alig van ehhez hasonlítható szenvedély. Ennek a rabja Savoó Gáspár *Az intéző*

házában, a nyíltan lázadó Balázs Gergely a *Fölkel a napban* és a *Kölcsönkenyérben*, András gazda a *Hajnaltól estéligben* (ő az, aki minden erőszak ellenére kimaradt a közösből!), a sokgyermekes Király Lajos a *Foggal, körömmel* fájdalmas, nehéz atmoszférájú írásban.

Mi történik ezekkel a nagyszerű emberekkel?

Balázs Gergelyt órák hosszat hordozzák terepjárón körbe-körbe, már azt hiszi, elhagyták az országot, Szibériába transzportálják, pánikba esik, visszahozzák, s amikor aláír és elengedik, üresen találja az istállóját, udvarát. Az ő állatait is elhajtották. Agyvérzést kap, szélütöttként tengeti napjait, bárgyú, ferde vigyorral néz ki az utcai járókelőkre.

Savoó Gáspár hónalja alá forró sült krumplit kötöznek az örsön, három részeg rendőr ül rá, talpát borotvapengével hasogatják fel, nyomorék lesz, négykézláb mászik haza.

Király Lajos Pestre megy, a vasútnál próbálkozik, átéli a munkásszállás és a fővárosi lebujok borzalmait, végül elüti a rendezőpályaudvaron a dombról leguruló vagon.

S kik állnak velük szemben? Kik lökték végromlásba őket?

Mivel Oláh János novellafüzért szerkesztett – kiváló formai bravúr –, érdemes felsorolni a visszatérő figurák neveit: Létra Jóska, a párttitkár, Balhás-Gaál Jani, a szolgálalkú kengyelfutója, Tarkó, a tanácselnök, Mikola Anikó, az elzüllött, erkölcstelen tanárnő, Krausz, Horkai és Haragos Bálint rendőrök, Kiss Béla, a rendőrkiszegítő, Törekes Józsi, falusi lump, és a piramis tetején álló járási elnök, Dallos elvtárs.

Paraziták, korruptak, élvhajhászok, alkoholisták, erkölcstelenek, szadisták, felfuvalkodottak, dölyfösök, buták és műveletlenek. Egy-egy eposzi jelző illene mindenikre. Ezek építették föl – úgymond – a szocializmust. Ők győztek egy dicstelen harcban. Oláh János itt-ott kilép írói szerepéből, s a történésez, a szociográfus kérlelhetetlen igazmondásával ítélkezik: „A győztesek nem elégedtek meg azzal, hogy a legyőzött nemzetet megalázzák, meg akarták alázni a legyőzött nemzet minden egyes tagját külön-külön is.” (*A farkaskölyök*).

Valóban nem elégedtek meg az anyagi javak elkobzásával, életek, vagyonok, birtokok szétzúzásával. Elcsábítják, teherbe ejtik tisztas lányait, tivornyákat rendeznek a szőlőhegy pincesorán és a lebontott barokk kastélytorony tégláiból épített,

istállóhoz hasonlatos kultúrházban, a sok évszázados népi zenekultúra helyett harsogó, üvöltő tam-tam gépzenét honosítanak meg, szorgosan dolgoznak az angyalcsináló doktorok Varasdon, népi sport lett az abortusz, gúnyt üznek a hitből, vallásból, kicsúfolják a népi bölcsességet, a hazafiságot, internacionalista kozmopolitizmust terjesztenek a nagy Szovjetunió dicsőségére, s a békeharc hazug álarca mögött világszerte céllokkal fegyverkeznek.

Oláh János nagy körültekintéssel formálja írói világát, vallomása szerint restaurátorként dolgozik. Szuggesztívek az Örvényesről, a tikkasztó nyarakról, madárvilágról, árokperti rézsúkról készült természetleírások, olvasmányosak a garabonciás történetek, pletykák, hiedelmek, nagyszerűek a gyermek-történetek, pompásak az úgynevezett fiú-novellák, de a faluközösség nem áll össze. A háború, a kolhozosítás szétroncsolta azt a közösséget, amelyik biztonságérzetet adott az egyénnek. Mindenki magányosan küszködik, fulladozik a mocsárban.

Az intező háza befejező sorai az egyén magányáról szólnak. A megkínzott, béna Savoó Gáspár kapujából üveges szemmel nézi reggel a mezőre siető embereket: „Odakint már megindult az élet, kerekek nyikorogtak az álmos derengés mögött, kasza-kapa koccant. (...) Indult mindenki a maga dolga után, kukoricát kapálni, sarjút kaszálni, vagy éppen vasúti egyenruhába bújva szolgálattevésre. Savoóhoz egyikük se szólt. Elmentek mellette, mintha észre se vették volna, mintha nem is létezne, lidérces álmkép volna csupán.”

Az elidegenedés a magyar falvakban a kolhozosítással kezdődött.

Oláh János nemcsak falurajzot ír ebben a könyvében, nemcsak a letűnt parasztvilágot idézi meg, gyakran nyilatkozik – felelős írástudóként – népről, nemzetéről, amelynek hivatott képviselője. „Valahogyan benne volt a levegőben – írja *Az elveszett hivatalban* –, hogy mindnyájan egy megerősakolt nép fiai vagyunk.”

Ebből a megaláztatásból emeli magasba teremtett alakjait, s ez által az egész magyarságot. Igazságszolgáltatásában megvalósul az apoteózis, a sokat szenvedett nép és nemzet megdicsőülése.

Hogyan is hangzik Dosztojevszkij szentenciája? Az író feladata „a társadalom megalázott és mindenki által megtagadott páriáinak igazolása.”

Ezt cselekedte Oláh János.